

teachers” is specified. The prerequisites and the forms of organization of educational process at higher educational institution on the basis of research and competence approaches are pointed out.

Keywords: research activity, research competence, information and communication technologies, future teachers, competence approach, research approach, training of teachers, higher education, innovative method, educational process.

УДК 378.4:808.5:316.77]-049.7

*ЩЕРБАКОВА Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти
Інститут вищої освіти НАПН України*

СКЛАДОВІ РИТОРИКО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО Й УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ПЕРШООСНОВА ІНТЕГРАТИВНОГО ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ЕЛІТИ

Анотація

У статті виявлено та схарактеризовано важливі складові риторико-комунікативної культури суб'єктів освітнього й управлінського процесів сучасного університету. Їх розглянуто в якості першооснови інтегративного чинника формування академічної еліти. Вони запропоновані і як підґрунтя до розроблюваної системи критеріїв оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості. Роботу виконано у рамках тематики I Міжнародної науково-практичної конференції «Інтеграція вищої освіти і науки» (Київ, 7 жовтня 2015 р.).

Ключові слова: риторико-комунікативна культура, риторика, сучасний університет, академічна еліта, складові риторико-комунікативної культури сучасного університету, критерії оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти, суб'єкти освітнього й управлінського процесів, елітарна риторична особистість, інтеграція вищої освіти і науки, риторикознавство.

Постановка проблеми та її актуальність. Риторико-комунікативна культура сучасного університету постає об'єктом міждисциплінарних досліджень вищої школи й освітнього лідерства та передбачає комплексне вивчення ролі, завдань, компонент і чинників формування риторичної культури елітарної особистості за умов вищої школи, а також шляхів постійного удосконалення риторика-освітянина як людини-громадянина і фахівця своєї справи, так і організатора та керівника багатогранними процесами життєдіяльності сучасного університету. Це, з огляду на трансформаційні, мобілізаційні та глобалізаційні процеси в Україні і світі та нагальну назрілість системних реформувань в освітній галузі, спонукає до пошуків нових підходів до вивчення риторикознавчих засад комунікативної культури щонайменше трьох цільових університетських аудиторій – студентської, професорсько-викладацької й організаційно-управлінської.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Інтерес до означеної проблематики виявляється у новітніх наукових і навчально-методичних розробках багатьох вітчизняних риторів – науковців та освітян (педагогів, правознавців, філологів, філософів, психологів, соціологів, культурологів, богословів, журналістів, мистецтвознавців, державних управлінців), які досліджували (та викладали) риторіку як науку і навчальну дисципліну. Серед них щонайперше назвемо Семена Абрамовича, Ірини Анненкової, Володимира Аннушкіна, Ольги Баєвої, Ярослави Білоусової, Валентина Вандишева, Олеси Глазунової, Ніни Голуб, Олени Гончарової, Світлани Єрмоленко, Віктора Івченкова, Наталії Іпполітової, Людмили Колесникової, Зої Курцевої, Зоряни Куньч, Ольги Марченко, Любові й Оксани Мацько, Світлани Мінеєвої, Анни Михальської, Валеріана Молдована, Ольги Олійник, Марини Препотенської, Зінаїди Савкової, Олександри Сербенської, Олександра Сковороднікова, Наталії Сивачук, Ольги Сиротиніної, Любові Струганець, Михайла Требіна, Марії Чікарькової та їхніх молодих послідовників.

Зауважимо: на сторінках «Національного освітнього глосарію: вища освіта» (К., 2011) ще не відображено визначення таких важливих категорій, як «культура», «еліта» чи похідних від них. Так само й у риторикознавчих словниках-довідниках (Семена Абрамовича, Валентини Василенко, Вікторії Герман, Наталії Колотілової, Зоряни Куньч, Михайла Панова, Галини Сагач, Любові Туміної, Марії Чікарькової й ін.) щодо поняття «риторична культура», хоча його змістові параметри викладено у

наступних дисертаціях і монографіях вітчизняних науковців:

- Ольги Марченко «Ораторское искусство как явление гуманитарной культуры» та «Риторика как феномен культуры» (обидві – СПб., 1992 і 2001);
- Олени Юніної «Риторическая культура и ее современные проблемы» (Скатеринбург, 1998);
- Ярослави Білоусової «Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі» (К., 2004);
- Марини Препотенської «Екзистенційні виміри риторики» (К., 2006);
- Людмили Колесникової «Риторическая личность преподавателя-филолога в контексте профессиональной культуры» (Орел, 2006–2007);
- Ніни Голуб «Риторика у вищій освіті» (Черкаси, 2008) та «Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах» (К., 2009);
- Зої Курцевої «Коммуникативно-нравственный аспект риторического образования» (М., 2011);
- Олени Гончарової «Античне красномовство як дискурсивний феномен культури» й «Античне красномовство як феномен європейської культури» (обидві – Київ, 2011 і 2013);
- Галини Сагач «Риторика як інтегративна наука у підготовці гуманітаріїв і богословів» (Ужгород, 2012); а також інших авторів наукових «риторик», які не тільки часто послуговуються цим словосполученням, але й постійно опікуються проблемами формування риторичної культури особистості в умовах вищої освіти.

Мета статті – виявити та схарактеризувати важливі складові риторико-комунікативної культури суб'єктів освітнього й управлінського процесів сучасного університету; розглянути їх в якості першооснови інтегративного чинника формування академічної еліти та підґрунтя до розробленої системи критеріїв оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості.

Виклад основного матеріалу. До проблеми багатогранності ціннісної парадигми феномену риторико-комунікативної культури як обов'язкової компоненти духовної культури людства ми зверталися у попередніх публікаціях, зокрема у розділі до монографії «Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції» (К., 2014) [5]. У статті «Окремі питання з вивчення риторико-комунікативної культури сучасного університету як інтегративного фактора формування академічної еліти України» (К., 2015) наводили різні визначення риторики [4, 155] й з'ясували, що риторико-комунікативна культура сучасного університету постає як цілісна система (програма) дій (а з тим і критеріїв оцінки її окремих складових), направлених на представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості; а риторико-комунікативна культура постає об'єктом міждисциплінарних досліджень вищої школи й освітнього лідерства та передбачає комплексне вивчення.

Опанування надбаннями сучасної риторики ґрунтується на засадах класичної риторики й виховується у цілеспрямованому процесі вивчення таких університетських дисциплін (окрім власне загальної та професійно зорієнтованої риторики), як: етика і логіка, філософія й естетика, історія та культурологія, педагогіка і психологія, мово- і літературознавство, мистецтво- й журналістикознавство, юриспруденція й основи наукових досліджень, теорії масових та соціальних комунікацій тощо, а також таких предметів, як українська мова, стилістика сучасної української мови, культура сучасної української мови, культура фахового мовлення, культура спілкування та мовленнєвий етикет, український комунікативний етикет, практикум з культури мовлення, теорія аргументації, основи теорії мовлення, мовленнєві комунікації та мистецтво діалогу, еристика, психологія навчання ораторському мистецтву, сценічна майстерність, майстерність усних виступів, мистецтво презентації й інших.

Мовлення (попередньо осмислене) – з урахуванням його невербальних комунікативних компонент і засобів – є основним інструментом спілкування абітурієнта, студента, викладача-педагога і керівника-освітянина не тільки у їхній внутрішній комунікації, а й у зовнішньому діалозі культур зі світом. І поза культурної сфери неможливе якісне та ефективне міжособистісне спілкування, становлення й розвиток будь-якої особистості, не говорячи вже про елітарну. Процес взаємодії оратора як людини-громадянина й організатора й керівника процесом життєдіяльності комунікативної аудиторії здавна визнаний складним і багаторівневим. Його неможливо визначити поза функціями культури (інформаційною, пізнавальною, комунікативною, інтегративною, аксіологічною, виховною й світоглядною) та функціями публічного мовця (комунікативною, просвітницькою, виховною тощо).

Для прикладу, звернімося до теми «Риторична культура особистості», викладеній у навчальному посібнику Марини Препотенської «Риторика. 10 ключових тем» (К., 2009) [3], де авторка, характеризуючи соціальні явища, що природно відображаються у логосфері України (з її низькою культурою мовлення, розповсюдженням нецензурної лексики, поширенням карного аргументу у комунікації різного рівня, чисельними маніпуляціями свідомістю у медіа-просторі, політиці, бізнесі, сектантстві різних гатунків, низькопробні тексти у маскультурі), запровадила філософський, антропоцентричний підхід до риторики. На її думку, проблема риторичної культури постає як частина загальної

проблематики у справі духовного відродження; до цього твердження схильна переважна більшість дослідників і викладачів риторики. Визнаючи провідну роль моральному аспекту людського мислёмовлення, вона зазначає й інші параметри риторичної культури, які потребують досконалення, можуть ставати шляхетними завдяки саме етичному пафосу промовця. Для неї риторична культура – це сукупність вербальних й невербальних засобів трансляції промовцем своїх думок в їх етичній, естетичній та інтелектуальній єдності [3, 53]. Відтак, із-поміж складових риторичної культури знаходимо і доброзичливе ставлення до співрозмовників, слухачів, й адекватну кінетику та ефективну техніку мовлення, і високу культуру мови, й актуальність теми спілкування та логічність викладу, й образність та новизну інформації, єдність форми і змісту, і позитивну енергетику промовляю чого і його впевненість [3, 53–54].

Зацікавив нас і наведені у згаданому виданні Марини Препотенської специфічні моделі мислёмовлення, що відповідають гендерним проявам особистості, – особливості чоловічої та жіночої риторики. Так званій «маскулінній риторичі» властиві: пріоритет рацію, логічність; сильний вольовий посыл; готовність до агресії; природність поведінки; впевнена інтонація; низький голос; обмежений словниковий запас й культура мови; низький поріг слухання; достатньо повільний темп мови; стримана жестикуляція; контроль за мімікою, статичне обличчя; уміння дотримуватися пауз; небагатослівність; критичність мислёмовлення; амбіційність; увага до суті справи, про яку йдеться. «Фемінна риторика» схарактеризована такими ознаками, як: пріоритет емоцій над раціональністю висловлюваного, увага до усього зовнішнього, щирість, сповідальність, артистизм, позерство, навіюваність, швидкий темп мовлення, високий голос, балакучість, багатство інтонацій, невміння тримати паузу, душевність, великий словниковий запас, розвинена культура мови, пріоритетна увага до атмосфери спілкування, уміння слухати і співпереживати, сенситивність, толерантність та елементи невпевненості [3, 62–63].

У «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти» (К., 2003) знаходимо єдине згадування словосполучення «риторична ефективність» [1, 183], а чимала увага у документі приділена описові комунікативних компетенцій (див. Р. 5.2 «Комунікативні мовленнєві компетенції») [1, 161–193], необхідних в академічній, професійних та соціально-громадянських сферах комунікації. У такому розгляді академічною прийнято вважати таку сфера комунікації, яка безпосередньо пов'язана з навчальним процесом з наряду (спеціальності), що організований в університеті; професійну, – що передбачає володіння особою з вищою освітою повним комплексом знань, умінь та навичок, які характерні для окремої професії; а соціально-громадську – таку сферу комунікації, у якій особа з вищою освітою виконує свої обов'язки як людина суспільства, що залучена в різні види спілкування з різноманітними цілями. Так, у вузькому значенні комунікативна компетентність складається із лінгвістичної, соціолінгвістичної та прагматичної компетенцій, де, скажімо, лексична компетенція містить такі підвиди, як граматична, семантична, фонологічна, орфографічна й орфоепічна компетенції. Також у цьому документі визнається, що досі не існує повного вичерпного опису будь-якої мови як формальної системи для вираження значень, оскільки «мовленнєва система надзвичайно складна, і мова великої, розмаїтої, розвиненої спільноти ніколи повністю не досягається жодним з її користувачів» [1, 161–162] тощо.

Загальноприйнято: риторика як комплексна наука інтегрує у собі змістові компоненти багатьох суміжних дисциплін і розвиває в людині цілісну систему особистісних якостей, які й визначають показники її риторичної культури, а саме: 1) мисленнєвої культури оратора, 2) його мовленнєвої культури, 3) комунікативної культури (культури поведінки самого виступаючого і культури його спілкування з аудиторією) та 4) культури виконавської майстерності виступаючого. Якщо брати за основу ці складники риторичної культури публічного мовця, введені до науково-педагогічного дискурсу Зоряною Куньч у її «Риторичному словнику» (К., 1997) [4, 238] (хоча власне «риторичної культури» як самостійного базового поняття не виділено), то спробуємо схарактеризувати кожний із них за рахунок опису відповідних (часто взаємодоповнюваних і взаємозбагачуваних) критеріїв оцінки їхньої якості, серед яких виділимо (перелік буде уточнюватися й доповнюватися):

• по-перше:

мисленнєва (або логічна) культура представника академічної еліти може включати такі компоненти, як: глибинне знання матеріалу промови через усебічний аналіз предмета мовлення; усвідомлення законів і правил риторики і логіки; розуміння жанрової специфіки різновидів ораторського мистецтва; дотримання принципів інтелектуальної роботи, що продиктовані особливостями сучасного рівня наукового, технологічного, художнього, морального й іншого розвитку суспільства; аргументованість у викладі власних переконань та спростуванні хибної чи помилкової думки опонента; постійне розширення, поглиблення й поповнення знань, інтелект і свідомий підбір інформації, системний аналіз явищ (переконливість та істинність, зрілість і лаконічність, глибина й ерудиція, логічність і оперативність, самостійність і самокритичність, гнучкість і відкритість, точність і ясність мислення);

• по-друге:

мовленнєва культура (або лінгвістична компетентність) мовця характеризує його досконале

володіння державною літературною мовою; збереження мовних норм вимови, наголосів, слововживань і побудови висловів; володіння процесом правильного говоріння; вираження думки і дієвій словесній формі; багатство словникового запасу; різноманітність граматичних конструкцій та виражально-зображальних засобів сучасної української літературної мови; знайомство зі стилями ораторських промов та жанровими особливостями різновидів публічних виступів; урахування традицій і новацій вітчизняної та європейської риторичної спадщини; навички володіння усним словом; мовний етикет; дотримання норм орфографії і пунктуації (нормативність і правильність, грамотність і літературність усної і писемної мови, стилістична точність і виваженість, образність і стислість, виразність і доцільність, лексичне і фразеологічне багатство, якість, ясність і чистота мовлення);

• по-третє:

мовленнєва культура (або лінгвістична компетентність) елітарної риторичної особистості може бути характеризована її орієнтуванням у комунікативних стратегіях і тактиках, урахуванням умов ефективної комунікації, веденням конструктивного діалогу, коригуванням взаємодії у ході комунікації; протистоянням некоректним засобам ведення різновидів публічної комунікації; знанням складових моделі ораторської діяльності, розвиток природних здібностей до мистецтва красномовства; знанням позамовних аспектів ораторської діяльності; розумінням структури і композиції ораторського твору; подоланням ораторського стресу перед виступом чи під час нього бар'єрів у спілкуванні й; повагою до співрозмовника через вивчення його інтересів; збалансованістю у подачі логічного та емоційного матеріалу, управлінням власною поведінкою і поведінкою аудиторії; умінням налагоджувати вербальний і невербальний контакт аудиторією та викликати її на роздуми; залученням одностороннім; відповідальністю за свої риторичні вчинки; духовними засадами спілкування; дотриманням регламенту роботи, вправністю із техніки мовлення та постановкою голосу професійного мовця, тренуванням у творенні власних промов і виразному читанні зразків ораторської прози (комунікативність, конструктивність та ефективність, правильність дикції та інтонації, милозвучність та естетизм; діапазон голосу; ввічливість і тактовність, коректність і природність у ході комунікаційних процесів);

• по-четверте:

культура виконавської майстерності (артистизм) виступаючого містить у собі наступні компоненти: засвоєння досвіду кращих риторів минулого і сьогодення; наслідування взірців ораторських промов; постійне самовдосконалення власного ораторського стилю; прагнення до риторичного ідеалу; уявлення про специфіку системи образів красномовців різних історичних епох; почуття власної гідності й упевненості у правоті своїх дій; виразність і доцільність жестів, поз, міміки; здатність інтегрувати знання у продукт власної риторичної творчості; контроль за виразом обличчя, поставою і ходом; можливості створення в ораторському творі словесної наочності; дотримання гармонійного балансу у досягненні логічності, емоційності й експресивності виступу; здатність пробудити й тримати увагу слухачів; постійні тренування у складанні й виголошенні промов, оригінальність і різноманітність змістового та інтонаційного забарвлення; креативність, сценічна виразність і технічна вправність (дихання, артикуляція, дикція), елегантність і вишуканість, зовнішня привабливість і внутрішня щирість, природність і життєрадісність, винахідливість і чарівність, творчість і краса.

І це далеко не повний перелік показників, критеріїв та ознак риторико-комунікативної культури, характерний для представника академічної еліти.

За існуючими на сьогодні різними міжгалузевими підходами (загального і спеціального характеру) до обґрунтувань складників риторико-комунікативної культури, й надалі зосереджуватимемося на з'ясуванні таких важливих категорій, як «риторико-комунікативна культура» відносно сучасного університету, «академічна еліта» тощо з огляду на відмінності думок і поглядів різних науковців. Це допоможе чіткіше виявити місце і роль риторико-комунікативної культури у досліджуваних процесах, її сутність і предмет, статус і потенціал, функції і складові, структуру і змістове наповнення, особливості розвитку й ознаки сформованості, методи і засоби вивчення, технології і засоби впровадженні, етапи і передумови становлення, тенденції й закономірності розвитку, критерії відбору й оцінок, стан і проблеми формування тощо. Затим – теоретично обґрунтувати модель формування риторико-комунікативної культури усіх суб'єктів освітнього процесу (абітурієнтства, студентства, професорсько-викладацького складу, управлінсько-керівницької та виконавської команди) сучасного університету. Це може стати у нагоді з вирішення комплексних – фундаментальних – проблем реформування системи вищої освіти України у контексті нової освітньої парадигми – освітнього лідерства. Також ми керуватимемося особистісно- і ціннісно орієнтованими підходами у концепції вищої освіти й такими поняттями, як міжкультурна компетенція і комунікація у цій системі, тощо; не залишимося осторонь і власне риторичного підходу, який має бути закладено до концепції сучасної вищої освіти. Допоки за основу беремо наведену систему критеріїв оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості.

Висновки. Таким чином, нами виявлено й схарактеризовано важливі складові риторико-комунікативної культури суб'єктів освітнього й управлінського процесів сучасного університету; розглянуто їх в якості першооснови інтегративного чинника формування академічної еліти та підґрунтя до розроблюваної системи критеріїв оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості. Й надалі з'ясовуватимемо культурологічний потенціал риторики як інтегративної навчальної і наукової дисципліни у вищих освітніх і наукових закладах України і світу та визначатимемо місце риторики в освітній і науковій культурі. На перспективу – розроблення цілісної системи критеріїв оцінки риторико-комунікативної культури представників академічної еліти в цілому та самооцінки окремої елітарної риторичної особистості, а також прийомів зрошування (плекання) елітарної риторичної особистості та шляхи її удосконалення.

Список використаних джерел

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Куньч Зоряна. Риторичний словник / Зоряна Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.
3. Препотенська М.. Риторика. 10 ключових тем : навч. посібник / Марина Препотенська. – К. : Фірма «ІНКОС», 2009. – 253 с.
4. Щербакова Олена. Окремі питання з вивчення риторико-комунікативної культури сучасного університету як інтегративного фактора формування академічної еліти України / Олена Анатоліївна Щербакова // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. Темат. вип. «Наука і вища освіта». – 2015. – № 2 (дод. 1). – К. : Ін-т вищої освіти ; ДП НБУ «Пріоритети», 2015. – С. 154–157.
5. Щербакова О. А. Підвищення ефективності викладання риторикознавчих дисциплін у вищій школі України на засадах компетентнісного підходу: розділ 5 до колективної монографії / О. А. Щербакова // Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія (рукопис); [Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська та ін.]; за заг. ред. Г. В. Онкович; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – К., 2014. – С. 221–257. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/viddil-3_mon_Optimizaciklu-gumanitar-discipl_Onkovich_2014_326.pdf

Shcherbakova Olena

THE RHETORIC COMMUNICATIVE CULTURE COMPONENTS OF THE SUBJECTS IN EDUCATION AND MANAGEMENT PROCESS OF MODERN UNIVERSITY AS A BASIS OF INTEGRATIVE FACTOR WHILE FORMING ACADEMIC ELITE

Summary

The article reveals and characterises important components on the rhetoric communicative culture of the subjects in education and management process of the modern university. They are considered to be a basis of the integrative factor while forming academic elite. They are also suggested as a background for a system of criteria being developed to evaluate rhetoric communicative culture of academic elite representatives in general and self-evaluation of an elitist rhetoric personality. The article was written in the framework on the theme of the I International scientific practical conference «Integration of Higher Education and Science» (Kyiv, 7 October, 2015).

Keywords: rhetoric communicative culture, rhetoric, modern university, academic elite, components of the rhetoric communicative culture of modern university, criteria to evaluate rhetoric communicative culture of the academic elite representatives, subjects in education and management process, elitist rhetoric personality, integration of higher education and science, rhetoric science.